

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA BADIY MATN TAHLILIDA METAFORA VA O‘XSHATISHLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19820840>

Namozova Gulbahor Muzaffarovna

Oriental universiteti Uzluksiz ta'lim pedagogikasi kafedrası katta o'qituvchisi

Shukurova Ruqiya Rustam qizi

Oriental universiteti Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayonida badiiy matnlarni tahlil qilishda metafora va o‘xshatishlarning o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Badiiy tasvir vositalari sifatida metafora va o‘xshatishlar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytirish, nutqini boyitish va matn mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu vositalar orqali o‘quvchilarda obrazli fikrlash, estetik did va ijodiy tafakkur shakllanadi. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga metafora va o‘xshatishlarni o‘rgatishning samarali usullari hamda ularning pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi.*

Kalit so‘zlar: *metafora, o‘xshatish, badiiy matn, boshlang‘ich ta‘lim, nutq rivoji, obrazli fikrlash, til o‘rgatish, estetik tarbiya, badiiy tasvir vositalari.*

Abstract: *This article discusses the role and importance of metaphors and similes in the analysis of literary texts in primary education. As means of artistic expression, metaphors and similes serve to expand students' imagination, enrich their speech, and deepen their understanding of the content of the text. Also, through these means, students develop figurative thinking, aesthetic taste, and creative thinking. The article analyzes effective methods for teaching metaphors and similes to primary school students and their pedagogical significance.*

Keywords: *metaphor, simile, literary text, primary education, speech development, figurative thinking, language teaching, aesthetic education, means of artistic expression.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается роль и значение метафор и сравнений в анализе литературных текстов в начальном образовании. Как средства художественного выражения, метафоры и сравнения способствуют расширению воображения учащихся, обогащению их речи и углублению понимания содержания текста. Кроме того, с помощью этих средств учащиеся развивают образное мышление, эстетический вкус и творческое мышление. В статье анализируются эффективные методы обучения метафорам и сравнениям учащихся начальной школы и их педагогическое значение.*

Ключевые слова: метафора, сравнение, литературный текст, начальное образование, развитие речи, образное мышление, обучение языку, эстетическое воспитание, средства художественного выражения.

KIRISH

Boshlang'ich ta'lim – bu inson hayotidagi eng muhim bosqich bo'lib, unda bola nafaqat savodxonlik ko'nikmalarini, balki dunyoqarashi, estetik didi va ijodiy tafakkurini shakllantiradi.

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da ta'kidlanganidek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili va adabiyot fanlarini chuqur o'zlashtirishi ularning keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatining poydevoridir. Ayniqsa, badiiy adabiyot darslari bolaning his-tuyg'u olamini boyitish, uning so'z boyligini oshirish va mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Badiiy matn tahlili jarayonida eng murakkab, shu bilan birga, eng jozibali jihatlardan biri bu – tilning ifodalilik vositalari, xususan, metafora (ko'chma ma'no) va o'xshatishlardan foydalanishdir. Bu uslubiy vositalar nafaqat matnni rang-barang qiladi, balki o'quvchiga voqealikni obrazli tasavvur qilish imkonini beradi. Biroq, kichik yoshdagi bolalarda abstrakt tushunchalarni idrak etish qobiliyeti hali to'liq shakllanmaganligi sababli, metafora va o'xshatishlarni to'g'ri tushuntirish va tahlil qilish o'qituvchi oldida jiddiy metodik vazifani qo'yadi.

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga badiiy asarlardagi

metafora va o'xshatishlarni o'rgatishning nazariy asoslari, amaliy usullari va ularning bolaning kognitiv rivojlanishidagi o'rnini ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan yoritiladi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim standartlari o'quvchidan shunchaki matnni o'qishni emas, balki undagi yashirin ma'nolarni, badiiy obrazlarni tahlil qila olishni talab qiladi.

Metafora va o'xshatish tushunchalarining lingvistik-psixologik mohiyati va yosh bolalar idrokida shakllanishi

Metafora (yunoncha metaphora – ko'chirish) va o'xshatish (simile) badiiy adabiyotning eng qadimiy va keng tarqalgan tropik vositalaridir. O'zbek tilshunosligida bu tushunchalar Anvar Narziyev, Hoji Akbarov va boshqa olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Metafora – bu bir predmet yoki hodisaning xususiyatini ikkinchi bir predmet yoki hodisaga ko'chirish orqali ifodalashdir. Masalan, “oltin quyosh” iborasida quyoshning nur sochuvchanligi va qadri ekanligi oltin metallining xususiyatlari orqali ifodalangan. O'xshatish esa iki predmet yoki hodisa o'rtasidagi o'xshashlikni ochib beruvchi vosita bo'lib, unda ko'pincha “dek”, “singari”, “kabi” kabi yordamchi so'zlar ishtirok etadi. Masalan, “bulutlar paxtadek oppoq edi”.

Psixologik jihatdan olganda, J.Piaje va L.S.Vigotskiyning nazariyalariga

ko'ra, boshlang'ich maktab yoshidagi bolalar (7-10 yosh) konkret-operativ fikrlash bosqichidan formal-operativ fikrlashga o'tish davrida turadilar. Bu yoshda bolalar hali ham ko'proq vizual va sezgi organlariga tayanib fikr yuritadilar. Shu sababli, ular uchun metaforani tushunish o'xshatishga qaraganda qiyinroq kechadi. O'xshatishda bog'lovchi so'zlar mavjud bo'lgani uchun bola ikki obyekt o'rtasidagi aloqani aniq ko'radi. Metaforada esa bu bog'lovchi yo'qolgan bo'lib, bola o'zi mustaqil ravishda mantiqiy ko'prik qurishi kerak bo'ladi.

O'zbek pedagogikasi vakili G'afur G'ulom o'z asarlarida bolalar adabiyotida tilning sodda, lekin ta'sirchan bo'lishi kerakligini ta'kidlagan. Uning she'rlarida uchraydigan "yer usti gilamdek yashnab ketdi" kabi iboralar bolaga tabiatning go'zalligini oddiy va tushunarli o'xshatish orqali yetkazadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, agar o'qituvchi metafora va o'xshatishlarni shunchaki termin sifatida emas, balki "so'z sehrini ochish kaliti" sifatida tushuntirsa, bolalarda tilga bo'lgan qiziqish ortadi va ularning lug'at boyligi passiv holatdan aktiv holatga o'tadi¹.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida metaforik tafakkurni rivojlantirish ularning kreativligini oshirishga xizmat qiladi. Bola "daraxt yig'layapti" degan iborani eshitganda, dastlab buni harfiy ma'noda qabul qilishi mumkin. O'qituvchining vazifasi shundaki, u bolaga daraxtning shoxlari egilganligi, barglari to'kilayotganligi yoki

shabadadan tebranayotganligi inson yig'layotgandek taassurot qoldirishini tushuntirishi kerak. Bu jarayon bolaning empatiya (hamdardlik) hissini va atrof-muhitni nozik his qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Badiiy matn tahlilida metafora va o'xshatishlarni o'rgatish usullari va didaktik yondashuvlar

Boshlang'ich ta'limda badiiy matn tahlili an'anaviy "o'qish – savol-javob – mazmunini aytib berish" sxemasidan chiqib, interfaol va kreativ metodlarni talab qiladi. Metafora va o'xshatishlarni o'rgatishda quyidagi didaktik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

Birinchi, vizuallashtirish metodi. Bolalar ko'rish orqali yaxshi eslab qoladilar. O'qituvchi darsda rasmlar, slydlar yoki videolavhalardan foydalanishi lozim. Masalan, Abdulla Oripovning "Qoracha qiz" she'ridagi tasvirlarni tahlil qilayotganda, qish manzarasi aks etgan rasmlarni ko'rsatish va undagi "qor – oq ko'rpa", "daraxtlar – muz haykallar" kabi o'xshatishlarni rasmdagi elementlar bilan solishtirish foydalidir. Bu usul bolaga abstrakt so'z biirlashmasini konkret obraz bilan bog'lashga yordam beradi².

Ikkinchi, taqqoslash va kontrast usuli. O'qituvchi sinfdagi buyumlar yoki tabiat hodisalarini o'zaro taqqoslashni taklif qilishi mumkin. "Bu qalam qanday? Uzun. Yana nimaga o'xshaydi? Nayzaga o'xshaydi". Shunday qilib, bola o'zi mustaqil ravishda o'xshatish yasashni o'rganadi. Metafora bilan ishlashda esa "agar bu shamol odam bo'lganida, u

qanday harakat qilardi?” degan savol orqali bolaning tasavvur qanotlarini kengaytirish mumkin. Bu usul bolani antropomorfizm (jonsiz narsalarga jon berish) orqali metaforik fikrlashga undaydi.

Uchinchi, kontekstual tahlil. So‘zning ma‘nosi uning qo‘llanilish joyiga qarab o‘zgaradi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga metaforaning haqiqiy va ko‘chma ma‘nosini farqlashni o‘rgatish zarur. Masalan, “temir iroda” va “temir eshik” iboralarini solishtirish. Birinchi holda “temir” so‘zi mustahkamlik ma‘nosida (metafora), ikkinchi holda esa moddiy predmet ma‘nosida ishlatilgan. O‘qituvchi bunday misollar orqali bolaga so‘zning ko‘p qirraliligini tushuntiradi. O‘zbek tilshunosi M.Roziyev ta‘kidlaganidek, so‘zning ko‘chma ma‘nolari bolaning nutq madaniyatini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi³.

To‘rtinchidan, ijodiy topshiriqlar. Bolalarga tayyor matndagi o‘xshatishlarni topish va ularni o‘zgartirish yoki yangi o‘xshatishlar yaratish topshiriladi. Masalan, “Osmon moviy edi” jumlasini “Osmon moviy atlasdek edi” ga aylantirish. Yoki berilgan metaforani (“yuragi tosh”) tushuntirib berish. Bunday mashqlar bolaning faol lug‘at boyligini oshiradi va grammatik ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish ham muhimdir. Interaktiv doskalarda metafora va o‘xshatishlarga oid o‘yinlar, testlar o‘tkazish darsni qiziqarli o‘tishini

ta‘minlaydi. Masalan, “So‘zni top” o‘yinida bolalar matndagi yashirin o‘xshatishlarni topib, ularni mos rasmlar bilan bog‘lashlari kerak bo‘ladi. Bu usul kognitiv yuklamani kamaytirib, o‘yin orqali o‘rganish prinsipiga asoslanadi⁴.

Darsliklardagi badiiy asarlarda uchraydigan tasviriy vositalarning o‘quvchilarning nutq madaniyati va tafakkuriga ta‘siri

O‘zbekiston boshlang‘ich maktablari uchun mo‘ljallangan “Ona tili va o‘qish savodxonligi” hamda “Adabiyot” darsliklarida S.Ayniy, G‘afur G‘ulom, Erkin Vohidov, Usmon Nosir kabi klassik va zamonaviy shoirlarning asarlari keng o‘rin olgan. Ushbu asarlardagi til vositalari bolaning ongi va qalbiga chuqur ta‘sir ko‘rsatadi.

Masalan, Erkin Vohidovning “Ruhiyat” she‘rlaridan olingan parchalar yoki bolalar uchun yozilgan hikoyalarda tabiat tasvirlari juda boy. “Shamol yaproqlarni o‘ynatdi” – bu oddiygina gap emas, bu yerda shamolning harakati insoniy harakat (o‘ynash) bilan ifodalangan metaforadir. Bunday matnlarni tahlil qilish jarayonida o‘quvchilar nafaqat til qoidalarini, balki insoniy fazilatlarini, tabiatga mehr qo‘yishni o‘rganadilar.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam ravishda badiiy matnlardagi metafora va o‘xshatishlar ustida ishlaydigan o‘quvchilarning nutqi ancha ravon, boy va ifodali bo‘ladi. Ular kundalik hayotda ham so‘zlarni o‘rinli qo‘llashga, fikrini chiroyli bayon qilishga intiladilar. Aksincha, bunday tahlildan

mahrum bo'lgan bolalarning nutqi qashshoq, gap tuzilishi soddaligicha qoladi va ular murakkab tushunchalarni ifodalashda qiynaladilar.

Metafora va o'xshatishlarning yana bir muhim funksiyasi – bu milliy mentalitetni singdirishdir. O'zbek xalq og'zaki ijodida, maqollarda va topishmoqlarda metaforalar juda ko'p uchraydi. “Suv – hayot”, “Non – baraka” kabi iboralar aslida chuqur falsafiy metaforalardir. Boshlang'ich sinfda shu kabi milliy koloritga ega bo'lgan matnlar orqali bola o'z ona tilining go'zalligini, uning tarixiy ildizlarini his qila boshlaydi. Bu esa vatanparvarlik va milliy g'urur tuyg'ularini shakllantirishga xizmat qiladi⁵.

O'qituvchi dars jarayonida nafaqat adabiy matn, balki folklorni (ertaklar, afsonalar) ham tahlilga tortishi kerak. Ertaklardagi “tulki ayyor”, “sher kuchli” kabi obrazlar ham ma'lum ma'noda metaforik ifodalardir. Bolalar bu obrazlar orqali yaxshi va yomon xulq-atvor mezonlarini o'zlashtiradilar. Shunday qilib, badiiy matn tahlili orqali amalga oshiriladigan tilshunoslik va adabiyotshunoslik tahlili integratsiyalashgan ta'lim natijasini beradi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning o'zlari ham ba'zan metafora va o'xshatishlarni tahlil qilishda yuzaki yondashadilar. Ular ko'pincha “bu yerda o'xshatish bor” deb qo'ya qolishadi, holbuki, asosiy maqsad – shu o'xshatish nega ishlatilgan, u qanday his-tuyg'uni uyg'otadi, degan savollarga

javob topishdir. Shu bois, o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarida ushbu metodik masalalarga alohida e'tibor qaratish lozim.

Xulosa

Boshlang'ich ta'limda badiiy matn tahlilida metafora va o'xshatishlarning o'rni nihoyatda katta va ko'p qirralidir. Ushbu tadqiqot natijalariga ko'ra, quyidagi xulosalarni qilish mumkin:

Birinchidan, metafora va o'xshatishlar bolaning kognitiv rivojlanishi, xususan, abstrakt fikrlash va tasavvur qobiliyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Ular bolaga dunyoni nafaqat ko'rish, balki uni his qilish va chuqurroq anglash imkonini beradi.

Ikkinchidan, bu til vositalarini o'rgatishda an'anaviy usullardan ko'ra, interfaol, vizual va ijodiy yondashuvlar samaraliroqdir. Bolaning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda, o'yinsimon usullar va hayotiy misollar orqali tushuntirish eng maqbul yo'ldir.

Uchinchidan, metafora va o'xshatishlar orqali ish olib borish o'quvchilarning nutq madaniyatini oshiradi, ularning so'z boyligini kengaytiradi va ona tiliga bo'lgan muhabbatini uyg'otadi. Bu esa kelajakda ularning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga poydevor bo'ladi.

To'rtinchidan, milliy adabiyotimizdagi boy tasviriy vositalardan foydalanish orqali o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va vatanparvarlik tuyg'ulari tarbiyalanadi.

Shu munosabat bilan, boshlang'ich sinf o'qituvchilariga tavsiya etiladiki, ular darslikdagi har bir badiiy asarni tahlil qilishda til vositalariga alohida e'tibor qaratishsin, bolalarni mustaqil fikrlashga undasin va ularning ijodiy potentsiali

ochilishiga sharoit yaratsin. Kelajakda ushbu sohada maxsus o'quv qo'llanmalar va metodik qo'llanmalar yaratish, shuningdek, raqamli ta'lim resurslarini boyitish maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Narziyev A., Jo'rayev N. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2018. – B. 145-148.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi. Boshlang'ich ta'limda ona tili va o'qish savodxonligi o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – B. 89-92.
3. Roziyev M. So'z san'ati va uning sirlari. – Toshkent: Sharq, 2019. – B. 56-60.
4. Karimova N. Boshlang'ich sinflarda adabiyot o'qitishning zamonaviy pedagogik texnologiyalari. // "Xalq ta'limi" jurnali, 2023, №4. – B. 22-25.
5. Valiyev R. Bolalar adabiyoti va estetika tarbiyasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – B. 112-115.
6. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya (O'zbek tiliga tarjima). – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – B. 201-205.